

Jaroslav Putík vstoupil do literatury nadvakrát. Poprvé jako usnávaný novinář, jehož tvorba překračuje hranice publicistiky, po druhé jako koncišní novelista. Tady nad ním začal spor. Jední se domnívali, že vstoupil do oblasti, která není jeho, druzí naopak viděli ve 2di práves něco nového v České belle lettre; jenomže prosadit myšlení v české próze, kde odevždy kraluje lepší či horší fabulace, nebylo a nečlouhe nebude snadné. I Putík uplatil daní dvěma romány jako by ustoupil tlaku české tradice. Romány napsal poněkud konvenčněji, než jak psal předtím žed a následující drobnější věci.

Osmka po Sarteině neděli a Bráně blažených byla ne-
zvykle dlouhá, takže nový román Muš s břitvou je vlastně
Putíkovy třetin vstupu do české literatury. Vlastně vstu-
pem novým, protože Muš s břitvou je v Putíkově díle opravdu
nový. Kolik lidí se rozchází v násoru na to, v čem je Pu-
tikova literární force: v novinách, v literatuře faktu, v
dvanové próze, v apokryfu, v tře
Vladimír Karfík Muš s břit-
vou je ukryt muš s vlastnostmi, které určují Putíkovu osobe-
nost zatím nejplnější, a také nejpřesvědčivější.

Jestliže byla rozdílnost Putíkovyoh drobných próz a ná-
sledujících dvou románů kvalifikována v neprospěch Putíka ro-
manopisce, pak poslední kniha, vyprávění o životě, skutech
a originálním způsobu maloměstského holdu Jana Baudyše, zá-
sadně mění situaci, slučují obě větvy Putíkova dosavadního

Jaroslav Putík vstoupil do literatury nadvakrát. Poprvé jako uznávaný novinář, jehož tvorba překračuje hranice publicistiky, podruhé jako koncízní novelista. Tady nad ním začal spor. Jedni se domnívali, že vstoupil do oblasti, která není jeho, druzí naopak viděli ve Zdi právem něco nového v české belle lettre; jenomže prosadit myšlení v české próze, kde odevždy kraluje lepší či horší fabulace, nebylo a nadlouho nebude snadné. I Putík splatil daň: dvěma romány jako by ustoupil tlaku české tradice. Romány napsal poněkud konvenčněji, než jak psal předtím Zeď a následující drobnější věci.

Odmilka po Smrtné neděli a Bráně blažených byla neobvykle dlouhá, takže nový román Muž s břitvou je vlastně Putíkovým třetím vstupem do české literatury. Vlastně vstupem novým, protože Muž s břitvou je v Putíkově díle opravdu nový. Kolik lidí se rozcházel v názoru na to, v čem je Putíkova literární force: v novinách, v literatuře faktu, v úvahové próze, v apokryfu, v tradičním románu? V Muži s břitvou je ukryt muž s vlastnostmi, které určují Putíkovu osobnost zatím nejplněji, a také nejpřesvědčivěji.

Jestliže byla rozdílnost Putíkových drobných próz a následujících dvou románů kvalifikována v neprospěch Putíka romanopisce, pak poslední kniha, vyprávění o životě, skutcích a originálním myšlení maloměstského holiče Jana Baudyše, zásadně mění situaci, slučujíc obě vrstvy Putíkova dosavadního

díla. Pro spor o povahu Putíkova talentu je důležité, že k tomuto spojení vlastností jeho tvůrčího typu došlo na půdě románu.

Námětem Muže s břitvou není nic velikého - jenom život člověka, který v ničem nevynikl, naopak téměř ve všem, oč se pokusil, ztroskotal, ačkoli každý jeho rozběh mířil k velikosti. Zároveň však nejde v románu o nic menšího, než o zrcadlení půlstoletí našich zmatených dějin v osudech podivínského holiče.

Holič Jan Baudyš je velká postava. Leckomu mohou její lidskou dimenzi zastínit některé jeho cimrmanovské rysy, ale jenom na první pohled. Jan Baudyš není cimrmanovská figura, je to skutečný románový hrdina, jehož velikost je z rodu moderních donkichotů.

Všechno, co Jan Baudyš podniká, končí jinak, nikdy ho nenajdeme tam, kam si namířil, žádný pokus se mu nepovede. I tam, kde uspěje, je výsledek jiný, než jaký byl původní záměr. Jedinou výjimkou jsou jeho zásahy do osudů lidí: tady působil silou své osobnosti přímo, proto úspěšně. (Léčení vztahováním rukou na Mostecku, uzdravení dcery přítele Pipoty.) Jinak všude platí devíza: nic nezáleží na výsledku, nejdůležitější je sama cesta a nikoli dosažení cíle. Hodnoty života jsou v opravdovosti pohnutek hrdinovy cesty.

Touto životní filozofií, jenom zdánlivě útěšnou, Putík svému hrdinovi život vůbec neusnadnil. Naopak, musel ho vybavit bezmála stejnou mravní silou, jakou se vyznačovali velikáni ducha, s nimiž ho napůl žertem, napůl vážně stále srovnává, aby mohl čelit neúspěchu, nepochopení, posměchu,

a zůstat vnitřně nezlomen. Janu Baudyšovi nikdy nezáleželo na úspěchu, a ocitl-li se na krok od vítězství, sám je v posledním okamžiku zmařil. Symbolická je scéna, v níž na dostizích podvědomě (?) od sebe odvrací vítězství koně, na něhož jediný vsadil.

Společenské pozadí románu - dění velkého světa i dění v polabském městečku - vytváří s příběhy podivínského muže podivuhodně soudržný celek: málokteré úsilí dojde v dějinách cíle, je-li ušlechtilé, a dějiny zpravidla nekončí tam, kam směřovaly. Putík udržuje život a počínání svého strýce v nepřetržité vazbě s malými i velkými dějinami: nejen s městečkem, ale i s osudy národa. Zmarnění a ztrapnění velkých politických gest působilo i na strýcův život. Na jeho počátku byla základní otcova zkušenost s politickou demonstrací na hoře Řípu za rovné hlasovací právo, jejíž hluční řečníci se při zprávě o mobilizaci první potichu vytratili, za ní následovaly další, z nichž zaznamenejme aspoň tragikomedii mnichovskou, po ní květnovou, obě s Baudyšovou účastí, a nakonec převratné dění padesátých a šedesátých let, v němž Jan Baudyš sám vlastní iniciativou v předčasném, proto netaktickém uplatnění družstevní myšlenky při založení družstva holičů a kadeřníků Snaha zvýraznil grotesknost byrokratické socializace.

Muž s břitvou stojí na hrdinovi, stránka za stránkou skládá mozaiku názorů, myšlenek, situací, životních příběhů Jana Baudyše a nejrůznějších stejně šťastně uchopených strýcových přátel a nepřátel. Jenom lhostejní chybějí, protože lhostejnost Baudyšova povaha vylučovala. V pozadí, ale

stejně všudypřítomný, stojí vypravěč. Bez něho je román nemyslitelný jako bez ústředního hrdiny.

Vypravěč určuje podobu románu, skladbu a v ní jeho epický čas. Uvedl do pohybu zpětný děj, když mu Baudyšova přítelkyně paní Červená na pohřbu svěřila strýcovy písemnosti a když si nad tímto svazečkem položil otázku Kdo vlastně byl Jan Baudyš? Od tohoto okamžiku začíná skládat mozaiku strýcova života a v ní pak z reálných detailů jeho životních příběhů a zároveň proti nim vytváří skutečnou podobu románového hrdiny. Právě tady je vypravěčova role v románu rozhodující: určuje úhel pohledu, který proměňuje hodnoty jednotlivých postav, situací a dějů, určuje styl, který je hlavním jednotícím principem Putíkova posledního románu.

Problémem české prózy je iedávna společenský román. Jeho úskalí čeští autoři těžko zvládají i v detailech, do značné míry bez vlastní viny. Jiří Mucha si postěžoval i na to, že český romanopisec nemá po ruce ani pořádná jména, aby jeho hrdinové nepůsobili směšně. Pokud se soudobé české próze podařilo vyrovnat se s látkou společenského románu, pak v úspěšných dílech zpravidla nechyběly prostředky buď humoristické a satirické, které těží z disproporce mezi povahou označení a povahou označovaného, z tradiční malosti společenských poměrů, které ve velkých dějinách působí směšně (Škvorecký), nebo prostředky svérázné grotesky (některé scény z Kundery) nebo prostředky modelové prózy, užité k vytvoření vzorců společenského a soukromého chování, determinujících společenského člověka (prv-

romány Páralovy).

Nad Putíkovým moudrým a bláznivým strýcem napadne souvislost s hrabalovskou tradicí, zvýrazněná i umístěním děje do českého Polabí. Přesto se dnešní Putík v pojetí společenské tragikomedie více přibližuje Škvoreckému. Ani on ~~ne~~reflektuje společnost a její dějiny jako oprávněný a karatel jejích a svých chyb a prohřešků. V Miráku dospěl Škvorecký k vyličení dějinné situace jako směšné detektivky. (Reflexe, na nichž spočívá stavba Inženýra lidských duší, posunuje Škvoreckého dílo do nové polohy.) Putík si našel své stanoviště jako pozorovatel, a odtud vidí svobodněji a lépe, než by mohl jako účastník vidět zblízka, a vidí také všechno trochu jinak.

Při zařazení Putíkova románu nelze přehlédnout osobitost jeho východisek. Putík se vždycky vyznačoval pochybovačným racionalismem, dnes jako by jeho prakmotrem byl Erasmus Rotterdamský se svou Chválou bláznovství. (Erasmovo kmotrovství je u Putíka jasnější než u Trefulky, ačkoli ten má chválu bláznovství v titulu své nejlepší knihy - u něho jde o prozření člověka po šoku a o následující vzpouru, nikoli o bláznovství jako čistý životní princip.) Po něm pak následují jako kmotři všichni blázni, od Rabelaise po Sterna. Sterne poučil Putíka o tvůrčí svobodě.

Už sama nespojitá stavba příběhu Muže s břitvou, plná překvapení a protimluvů, ale zároveň naplněná čistou radostí, je zasazena do anglicky groteskního rámce. Na počátku je pohřeb hrdiny, jakési živé tabló, snímané v horkém letním slunci za zvuků písně Čechy krásné, Čechy mé - zbývá

jen dodat strýcovo: almárko srdce mého. V černém jsou představeni všichni živí a na náhrobcích pak mrtví souputníci strýcova života. Fraškovitý konec příběhu je symptomatický pro vyústění všech dějů románu: do vlasti se vrací ze své velké životní cesty za dálkami a moři (z Bulharska) v zapečetěné rakvi mrtvý strýc cestou po kolejích z Burgasu přes Prahu do Berlína, druhým omylem přes Prahu zpátky do Burgasu a pak teprve po dvaadvaceti celních prohlídkách se s ním pozůstali shledali ve voze s nálepkou nákladu čerstvých rajčat. Zdaleka si ovšem nemohli být jisti, zda se strýc na moři neztratil, ani co je v groteskní zásilce vlastně zapečetěné.

Rámec vyprávěného příběhu ukazuje na polohu a styl celé knihy, v níž děj osciluje mezi velikostí a malostí, přičemž velké se malým stává a malé nebývá o nic menší než velké, nezřídka obsahuje hodnoty, které velké děje postrádají. Velké děje u Putíka ústí v nic, velká slova se proměňují v trapnost. Pokud velké záměry po sobě zanechávají stopy, zhmotnělá svědectví, pak za příklad může svědčit Dům služeb ze strýcova městečka; v něm každý ideový záměr, původně jesle, pak zdravotní středisko, zanechal svou stopu. Po prvním zůstaly nepřiměřeně velké místnosti, po druhém spousta záchodů a umyvadel. Ideje, s nimiž bojovníci za pokrok vytahují proti svým protivníkům, obracejí se proti nim v okamžicích jejich bezbrannosti: záštiplný brzdař Žáček, v osvobozeném městečku bezpečnostní referent, se na svém pohřbu dočká, že mu kapelník zahraje právě ten Straussův valčík, který mu byl záminkou k perze-

jen dodat strýcovo: almárko srdce mého. V černém jsou představeni všichni živí a na náhrobcích pak mrtví souputníci strýcova života. Fraškovitý konec příběhu je symptomatický pro vyústění všech dějů románu: do vlasti se vrací ze své velké životní cesty za dálkami a moři (z Bulharska) v zapečetěné rakvi mrtvý strýc cestou po kolejích z Burgasu přes Prahu do Berlína, druhým omylem přes Prahu zpátky do Burgasu a pak teprve po dvaadvaceti celních prohlídkách se s ním pozůstalí shledali ve voze s nálepkou nákladu čerstvých rajčat. Zdaleka si ovšem nemohli být jisti, zda se strýc na moři neztratil, ani co je v groteskní zásilce vlastně zapečetěné.

Rámcem vyprávěného příběhu ukazuje na polohu a styl celé knihy, v níž děj osciluje mezi velikostí a malostí, přičemž velké se malým stává a malé nebývá o nic menší než velké, nezřídka obsahuje hodnoty, které velké děje postrádají. Velké děje u Putíka ústí v nic, velká slova se proměňují v trapnost. Pokud velké záměry po sobě zanechávají stopy, zhmotnělá svědectví, pak za příklad může svědčit Dům služeb ze strýcova městečka; v něm každý ideový záměr, původně jesle, pak zdravotní středisko, zanechal svou stopu. Po prvním zůstaly nepřiměřeně velké místnosti, po druhém spousta záchodů a umyvadel. Ideje, s nimiž bojovníci za pokrok vytahují proti svým protivníkům, obracejí se proti nim v okamžicích jejich bezbrannosti: záštiplný brzdař Žáček, v osvobozeném městečku bezpečnostní referent, se na svém pohřbu dočká, že mu kapelník zahraje právě ten Straussův valčík, který mu byl záminkou k perze-

kuci kapelníka, který bezpečnostního refrenta Žáčka přežil.

Vážné se často u Putíka stává směšným a strýcovo počínání, nad nímž usedlí občané se pohoršeně usmívají nebo se proti němu podrážděně štětí, představuje se jako bezmála velké. Stejným způsobem Putík vzdálené přibližuje a blízké vzdaluje, aby postihl skutečné rozměry obou předváděných jevů. Děje, které se odehrávají v městečku, mají ve vypravěčových komentářích pendant v dějích světa, strýcovo myšlení, jeho pokusy a objevy jsou neustále srovnávány s vrcholy filozofie a vědy. Vypravěčův postoj tu nemá jednoznačný: nikoho sice nenechává na pochybách, že to tak docela vážně nemyslí, že si někde dokonce tropí šprýmy, ale docela jisté to nikdy není. Vypravěč záměrně nerozlišuje, co míní vážně a co ne.

Putík si všímá stejně věcí banálních jako věcí velkých - obojí u něho vychází zhruba nastejno. Tento princip důsledně uplatňuje v prolínání regionálních a velkých dějin, ve stálých odkazech místního k úřednímu. Výsledkem je ostřejší pohled na dějinnou mytologii a konec konců i oživení regionálních prvků. Regionálnost je u Putíka dána měřítkem a vzdáleností od centra, nemá nic společného s národopisem.

Tímto způsobem Putík dokázal spojit jednotlivá, často nesourodá fakta a jevy do souvislostí až mystických. I mystické je ovšem nazíráno ironickým pohledem. Za příklad stačí uvést zmíněný strýčkův konec, který si sám v útržkovitých zápiscích v náznaku předpověděl (strýcovy zápisky a práce s nimi by bylo samostatné téma úvahy), a velkolepý příběh

paní Červené skrze její exotickou kočku a kolonela Žaluda. Vstup tohoto světáka do městečka, jeho přechod ze světových hotelů do hotelu Čuba, návštěva Baudyšovy ofi-
cíny s přáním nejnáročnější úpravy kníru želízem, láska paní Červené a kolonela, kolonelova smrt pod koly vagónu jako oběť vášně pro přesnost, to je koncert literárního
stylu. Stejně velkolepá je postava magistra Pipoty (za malou úvahu by stála jména, jaká Putík volí pro své hrdi-
ny, a jejich význam pro obsah a atmosféru knihy) s promě-
nami venkovského lékárníka Pipoty v muže velkého světa Pi-
pa (op_ět ta záměnnost) a s jeho tragikomickým koncem.

Vladimír Kačík